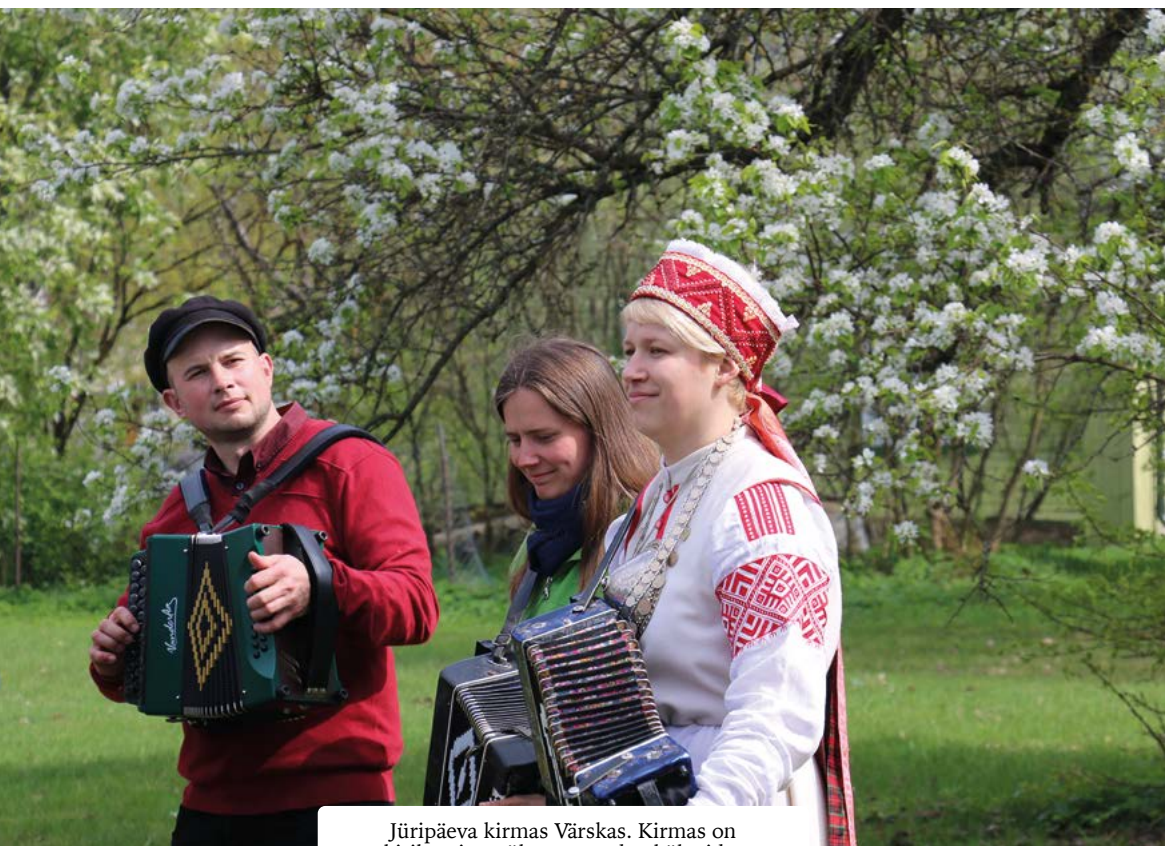

SETODE PÜHAD JA TÄHTPÄEVAD

PAUL HAGU

Jüripäeva kirmas Värskas. Kirmas on kiriku nimepühaga seonduv külapidu.
Foto: Helen Külvik

Setod, kes kuuluvad kreekakatoliku ehk vene õigeusku, järgivad kiriklikke pühi pidades nagu vene ortodoksne kirikki vana (Juliuse) kalendrit, mis on uuest, Gregoriuse kalendrist 13 päeva hilisem. Siin on tähtpäevad esitatud tegeliku tähistamise aja ehk uue kalendri järgi, semikooloni järel on toodud kuupäev vana kalendri järgi.

Setode rahvakalendri tähtpäevade süsteem tugineb valdavalt õigeusu traditsioonile, ent mõned tähtpäevad on eesti rahvapärimuse vahendusel üle võetud katoliiklikust (või hilisemast luterlikust) kalendaariumist. Vähemalt nime poolest on setodele tuntud olnud 65 tähtpäeva. Siin on toodud neist ainult kõige tähtsamad.

Peale selle on ülevaates mainitud tänapäeva Setomaa olulised kultuuriüritused. Mõnel on pikem, mõnel lühem ajalugu, ent enamik neist on setodele tähtsad kokkusaamiskohad – nagu varem kirikupühad, millest paljusid ei tähistata enam niimoodi nagu vanasti.

Tõnisepäeva (seto k *tennüspäiv*)
pühak Antonius on sigade patroon.
Foto: Toomas Tuul

Tennüspäiv

30.01; 17.01

Tennüspäiv (tõnisepäev) on pühak Antoniusse mälestuspäev. Päeva traditsioonid on üle võetud lõunaeestlastelt. Nagu eestlastel on Antonius ka setodel sigade patroon. Keelatud olid naiste tööd: ketramine, et sea soolikad ei läheks keerdu, ja õmblemine, et sea silmad jääks suskimata. Seevastu soositud oli linade sugemine, mis oli varem

meeste töö: see pidi tagama siledad ja lihavad sead. Rituaaltoit oli keedetud seapea. Liha, enamasti pool seapead, keedeti koos tangupudruga või oli puder eraldi toid.

Sead aeti välja päikest vaatama, aga see rituaal võis olla konkreetsem: siga tõsteti kõrvust üles, et ta tõesti päikest näeks. Kogu Eestis on tuntud vanasõna, sõnastuselt väga varieeruv ilmaennustus: kui tõnisepäeval niigi palju päikest paistab, et mees jõuab hobuse selga hüpata, siis tuleb viljarikas suvi.

Kündlepäiv

15.02; 02.02

Küünlapäev oli üks talve poolitajaid: *kündlepääväl lätt külmä süä lahki ja mämm käänd tööšõ küle*.¹ Selleks ajaks pidi alles olema veel pool inimeste toidust ja kolmandik loomasööta. Päev oli eeskätt naiste püha. Setod on oluliseks pidanud kirikuskäiku, vahaküünalde süütamist kirikus ja kodus.

Küünlapäeval süüdatakse
vahaküünlad nii kirikus
kui ka kodudes.
Foto: Helen Külvik

1 Küünlapäeval läheb külma süda lõhki ja karu keerab oma pesas teise külje.

Maasenits

võinädal, nädal enne suurt paastu,
liikuv püha

Et mõjutada linakasvatust, võeti appi maagia: lasti künkalt linaliugu, nagu eestlastel on olnud tavaks vastlapäeval. Hobustega tehti saanisõitu: see on vene rahvatraditsioonis võinädala populaarne meelelahutus. Setomaale omane, aga ammu unustusse jäänud komme oli lasta liugu sõelaga. Sel otstarbel kasutati vana viljasarja või sõela, mille põhi oli tihendatud sõnnikuga ja valatud üle veega ning lastud siis jäätuda.

Lihatoidud olid juba keelatud. Seda toonitab võinädalale eelneva pühapäeva rahvalik nimetus **lihahiit** (lihaheide), küll aga võis süüa piimatoite. Armastati süüa *plüine* (pannkooke) hapukoore või sulavõiga. Kuna paastu ajal ei võinud laulda ega lõbutseada, kasutati veel võimalust laulda ja *kul'atada* (lõbutseada) täiel rinnal. Laulu saatel tehti lustisõite naaberküladesse või kõrtsi juurde. Ja muidugi lasti liugu ja lauldi küla ligidal künkjal. Võinädala- ja lihavõttelaulud langevad kokku nii meloodia kui ka algusvärsside poolest: „*Tulõ', tulõ' sõsar sa mäe pääle!*”². Meremäe kandi paaris külas kogunesid noored maasenitsa laupäeva- ja pühapäevaõhtul aega veetma. Seda nimetati kirmas- teks, kuigi mujal Setomaal algasid kirmased alles lihavõtetega.

Tõenäoliselt kätkeb võinädala neljapäeval tähistatav **ulasõpäiv**³ veel ristiusueelse traditsiooni järgi: peeti abielunaiste ja lesknaiste pidu **paabapraasnik**. Söögid ja joogid võeti ise kaasa; aasta jooksul külla toodud noorik pidi külanaisi kostitama. Peol sooritati ka salajasi viljakus- rituaale. Sellele peole ei lubatud mehi, lapsi ega vallalisi naisi.

Maasenitsa nädalal,
enne pika paastu algust
lõbutsetakse palju.
Foto: Toomas Tuul

² „Tule, õde, sa mäe peale!”

³ Ulase (vn Власий (11.02)) nime taga võib peituda slaavi eelkristlikku panteoni kuulunud karjajumal Veles.

*Paabapraasnik Mikitamäel 1934. aastal.
Foto: Ahto Raudoja erakogu*

*Suur paast kestab Setomaal seitse nädalat.
Sel ajal süüakse paastutoite, mida seto köögis
on rikkalikult. Foto: Irina Tammiss*

Suur paast

Suur paast kestab seitse nädalat ja lõpeb öösel vastu lihavõttepühapäeva, kui kirikutes kuulutatakse Kristuse surnust ülestõusmist. Varasemal ajal pidasid setod paastu väga rangelt: keelatud oli tarvitada liha, mune ja piimasaadusi, aga esmaspäeviti ja reedeti loobuti ka kalast. Keelatud oli kanda ehteid ja osa saada mis tahes lõbustustest, sealhulgas tants ja laulmine. *Maasenitsa*- ja lihavõttelauludes oli kesksel kohal neidude mõttearendus, et ehetest võib ju seitsmeks nädalaks loobuda, aga kõige raskem on laulmisekeeld. Tänapäeval suhtutakse keeldudesse valikuliselt ja mööndustega, rangemalt järgitakse keelde kannatusnädalal.

Tuhapäiv

tuhkapäev; suure paastu 1. päev

Katoliikluses sümboliseeris tuha pähe raputamine patukahetsust. Seto talurahva hulgas oli tuhal sel päeval suurem väärtus tõrjemaagia tõttu: tuha viskamine aiamaale pidi kaotama söödikud. Põllule laotati ka mõned hangutäied sõnnikut, et soodustada viljakasvu ja sümboolselt alustada sõnnikuvedu. Sõnnikuveo (talgu) algus oli seotud tabude ja reeglitega. Kui sõnnikuvedu oli tuhapäeval sümboolselt alustatud, polnud vaja valida selleks tööks nädalapäeva või arvestada tuule suunda.

Edendamaks juuste kasvu, oli neidudel sel päeval oma taig. Nimelt tuli lambapügamisraudadega kolm korda juukseid kärpida, lõigatud juuksed talli visata ja öelda: „Minu pats nii pikaks kui hobusesaba!“. Kui väljas nähti palgi-koormat, sooviti: „*Mu koss ni pikäst ko palgikuurma ja hobõsõ hand!*”⁴, siis võis taia mõju olla veel tõhusam.

4 „Minu pats nii pikaks kui palgi-koormat ja hobuse saba!”

Tsirgupäeval pannakse kakukesi
lindudele aiateiba otsa.
Foto: Aivar Ruukel

Sorokasveet

22.03; 09.03

Õigeusu kalendris on see 40 usukannataja päev. Nagu venelastelgi keskendub päeva kombestik lindudele, sest 40 (ränd)lindu pööravad suu suve poole, pea päikese poole ning hakkavad mõtlema lõunamaalt tagasilennu peale. Seetõttu on seda päeva nimetatud ka **tsirgupäevaks**.

Küpsetati 40 kakukest, aga need ei pruukinud olla linnukujulised, nagu see oli soovitatav slaavi traditsioonis. Osa leivakestest ohverdati aiateiba või katuse peale lindudele, et nad suvel ei puutuks vilja, ülejäänud söödi ise ja kostitati külalisi, kes olid tallu sattunud. Maagilised toimingud puudutasid kindlasti ka kodulinde: et kanad hakkaksid munema, toideti neid võõst moodustatud ringis ning vihuti luuaga, sõnudes: „Sorokasveet – munnõ luuma, sorokasveet – munnõ luuma!”⁵. Rannäärsetes külates siirdus tähelepanu lindudelt ühtaegu kaladelegi, öeldi: nelikümmend kala pööravad sel päeval oma nina ranna poole.

5 „Sorokasveet – munele, sorokasveet – munele”

Paastumaarjapäeval (seto k *kapstmaar'apäiv*) pidid pannkoogid olema laiad kui kapsalehed, siis kasvavad kenad kapsad. Foto: Aivar Ruukel

Paabapäiv

suure paastu keskmise, neljanda nädala kolmapäev

Seto kombestikis oli sel päeval keelatud ahju peale minna, et suvel ei hakkaks tööl selg valutama. Sestap välditi sel päeval kontakti ahjuga. Kombestik püsis elavana eelkõige laste traditsioonis. Nimelt harrastasid lapsed vastastikku narmimist: teise saapad visati ahju peale. Seda, kes oli päeva tähenduse unustanud ja läks hommikul ahjule saapaid otsima, narriti: „*Paaba säläh, paaba säläh!*”⁶.

Kapstmaar'apäiv

07.04; 23.03

Põhja-Eestis on see tähtpäev tuntud paastumaarjapäevana. Kirikukalendri järgi kuulutati neitsi Maarjale sel päeval ette Jeesuse sündi. Rahvapäraselt on see naiste püha, millele on iseloomulik nii mõnegi naiste käsitöö keeld.

Kasutati maagiat, edendamaks kapsakasvatust. Kuna päev jäi paastu sisse ka katoliku kalendris, aga paastutoitudes oli kapsal oluline osa, on seda päeva kogu Lõuna-Eestis nimetatud kapsamaarjapäevaks. Sel päeval tavatseti külvata kapsaseemneid, et kevadeks ümberistutuse ajaks parajad kapsataimed saada. Maarjapuna joomine (naistele vein, lastele punane marjamahl) peab andma tervist ja tagama terveks suveks punased põsed.

⁶ „Vanaeit seljas, vanaeit seljas!”

Urbepäeva tähistamine Laossina külas.
Foto: Igor Taro

Urbõpäiv

palmipuudepüha, nädal enne lihavõtteid

Kirikust toodi koju pühitsetud pajuoksad, mis asetati ikooni ette ja igasse hoonesse, viidi rukkiorasesse ning sipelgapessa. Alles hoitud pajuurbadega oksid kasutati hiljem karjalaskmise ja esimese künnipäeva rituaalides. Nagu Ida-Eestis oli setodel tuntud rituaal äratada magajad (eriti lapsed ja neiu), lüües pajuvitstega ja lausudes vastava vormeli (*urbiminõ*). Kui neiu urbijaks ja äratajaks oli hommikul noormees, pidi neiu kombe järgi andma lihavõtte esimesel päeval urbijale värvilise muna.

Ainulaadne on aga laste lõbustus *tsõõtaminõ*: üle palgi või paku asetatud aialati või laua otstes istudes kiigutati üksteist vastastikku üles-alla; sellega kaasnes erimeloodiaga ja -refraäniga laul: „*urbõ-no-päivä, tsõõ-tsõõ, kallist aigo, tsõõ-tsõõ!*”⁷ jne. Paastu ajal laulmise tabu võisid rikkuda siiski ainult lapsed. Toimingule omistati viljakusmaagiline tähendus. Talletatud on koguni teade, et ema ajas lapsi lausa vitsaga ähvardades välja kiikuma.

7 „Urbepäeva, tsõõ-tsõõ, kallist aega, tsõõ-tsõõ!”

Suur neljapäev ja suur reede

Suur neljapäev ja **suur reede** on lihavõtte-eelse paastu viimase (suure) nädala kõige rangem paastuaeg. Nende päevadega seostus rohkesti keelde, mis puudutasid löbustusi, toite, töid ja toimetusi. Põlluviljakuse ja karjaõnne heaks tehti suurel neljapäeval ja suurel reedel mitmesuguseid taigu, sama rikkalik ja mitmekülgne oli ka tõrjemaagia.

Lihavõõdõh

ülestõusmispüha, liikuv püha

Igasse külla tehti püha esimesel päeval kiik ja alustati kiikumist, mis varem olevat kestnud kõigest nädala. Üldine oli uskumus, et isegi päike kiigub, tõustes lihavõttehommikul. Rituaalsete toitude hulka kuuluvad keedetud munad, mida võib värvida eri värviga, aga kindlasti peaks hulgas olema punaseid mune. Selle kombe põhjenduse on setod üle võtnud venelastelt: kui Kristus oli pärast surnust ülestõusmist taevasse läinud, pildusid vahisõdurid teda kividega, aga maha kukkusid kivid punaste munadena.

Ülestõusmispühade öine jumalateenistus Obinitsa kirikus.
Foto: Harri A. Sundell

Kiigeplatsi kõrvale rajati munaveeretamise plats ehk *munaloomka*. Noortele meestele kujunes munade veeretamisest lausa hasartmäng. Mängu alustades lastakse kallakust veeretuspatsile kokkulepitud hulk mune. Mängu jätkates veeretatakse oma mune kordamööda. Kui veerev muna tabab veeretuspatsil olevat muna (või mune), saavad need veeretaja saagiks ning mängija jätkab veeretamist. Kui muna ei puuduta alla veeredes ühtki muna, jääb see platsile peatuskohta ja veeretamise järjekord läheb järgmisele mängijale.

Munaveeretamiseks rajatud mänguplats on tänapäevalgi mõnes Setomaa külas turismi tõmbenumber, mängus osalemist naudidavad noormeeste kõrval nii täiskasvanud kui ka lapsed.

Lihavõttele on pühendatud Tobrova küla tsässon, vanasti peeti Tobrovas lihavõtte esimesel pühal *kirmast* (külpidu).

Lihavõtte järelpühadeks on olnud esivanemate mälestuspäev kalmistul *raadovits* või *vetoriide* (reedel) ning järgnev pühapäev eri nimetuste all: *väikene lihavõdõh*, *ollõtuspuhi*, *kõllapühapäiv*. Nimetus *kõllapühapäiv* tuleneb ilmselt sellest, et tüdrukud käisid sooja ilmaga üheskoos põranda küürimiseks osjasid korjamas, tõid riide värvimiseks metsast ja niidult mitmesuguseid taimi, sealhulgas karukolda (*kõlda*). Kui neidudega liitusid neil käikudel mõne aja pärast ka noormehed, kujunes sellest kirmas.

Munaveeretamisplats ehk *loomka* Obinitsas.
Fotod: Helen Külvik

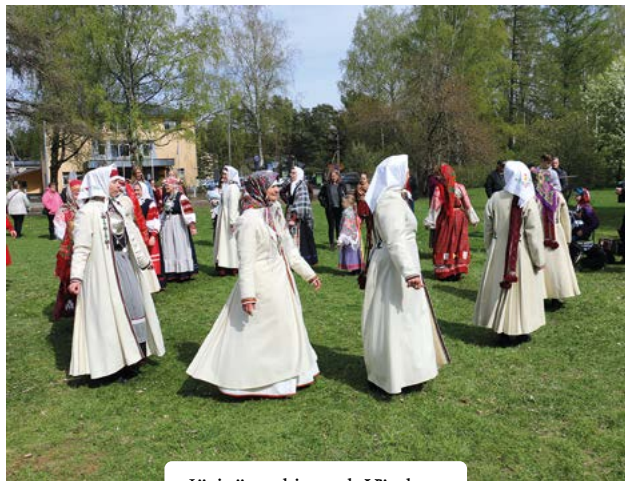
Ristikäik Püha Jüri ikooniga ümber Värskas kiriku.
Foto: Helen Külvik

Jüripäiv

06.05; 23.04

Märtrina surnud püha Georgiuse surmapäev. Püha Jüri on tuntud kui loomade, eriti hobuste kaitsja, ikoonidel on teda sageli kujutatud lohetapjana valge hobuse seljas. Ta on Värskas kiriku kaitsepühak. Jüripäev on hobuste püha, sel ajal ei tehtud põllutöid, küll aga sõideti kiriku juurde, et lasta preestril pühitsetud veega hobuseid õnnistada.

Ka praegusel ajal peetakse Värskas jüripäeva kirmast. See algab pärast jumalateenistust kirikus ja mälestussöömaga haudadel lõuna paiku ning kestab öhtuni. Vanasõna väidab: *Jüri tuu jüretüse*.⁸ Jüri olevat ka öelnud: „Mullõ kiitku-i, küdsägu-i, a pühhi pidäge' kõvastõ!”⁹.

Jüripäeva kirmask Värskas.
Foto: Helen Külvik

⁸ Jüri toob värsket rohu.

⁹ „Mulle ärge keetke ega küpsetage, aga pühi pidage kõvasti [st tööd ärge tehke]!”

Seto pitsi päevad aitavad elus hoida ja arendada keerulist käsitööliiki – seto värvilist heegelpitsi.
Foto: Toomas Tuul

Seto pitsi päevad

Seto pitsi päevi on peetud Värskas talumuuseumis maikuus alates 1994. aastast. Seto värviline pits on ajamahukas ja omanäoline käsitööliik, kus kasutatakse kirevaid värvikombinatsioone. Pitsipäevade eesmärk on hoida elus pitsiheegeldamise traditsioone ja näidata, et pitsiga saab kaunistada kõike. Sel ajal korraldatakse pitsiheegeldamise õpitubasid ja teemavõistlus.

Migulapäiv

22.05; 09.05

Myra piiskopi Nikolause säilmete ümbermatmise mälestuspäev (nigulapäev). Mikul on põldude ja karja kaitsepühak. Põllutööd polnud otseselt keelatud, sest Mikul olevat öelnud: „Kas tüüd tiit vai tii-i, a mullõ vatska küdsäge!”¹⁰ Vanasti olevat Petseri kloostri Migula kirikusse Migula puust kuju ette toodud ohvriks nii palju saiakesi, et poolemeetrist kuju polnud kakkude kuhja taga nähagi. Kirjasõnas seda mainides laideti 19. sajandi lõpul setosid ebausust pärast: või- ja meejäljed kuju huultel vihjasid sellele, et setod ka „toitsid” Migula kuju (Трусман 1890). Migulale on pühendatud Taeluva kirik, mis asub Petserist paari kilomeetri kaugusel. Vanasti peeti seal rahvarohket kirmast, kus osalesid nii setod kui ka vene-lased.

¹⁰ „Kas teete tööd või ei tee, aga mulle küpsetage kakku!”

Migulapäeva ristikäik ümber Taeluva kiriku.
Foto: Toomas Tuul

Räüisapäiv e rahepäev

25.05; 12.05

Vene rahvaetümoloogia on Konstantinoopoli päästmise ümber mõtestanud tsaar Raheks.¹¹ Sel päeval on põllutööd rangelt keelatud, et rahe ei rikuks vilja ära. Leidub hulk lugusid selle kohta, kuidas külamehed rikuvad hobuserakmed ja annavad naha peale mehele, kes on rahepäeval läinud põllule tööle: ega jumal poisike pole, et ta hakkab süüdlase põllusiilu eraldama – rahega saab karistuse kätte kogu küla!

Ristipäiv

liikuv püha, 40 päeva pärast lihavõtteid

Kirik mälestab Kristuse taevasseminekut, rahvakalender keelas põllutööd. Arvati sedagi, et puuoksa murdes tilgub sealt mahla asemel verd. Piltlik ütlus „Ristipäevä näüdäti rinda, maar’apäävä mako”¹² toob esile selle, et tüdrukud ja naised püüdsid Petseri kloostriisse pääseda ristipäeval ja suurel maarjapäeval, ning sügis oli aeg, kus noorikutel (talvel ja kevadel abiellunud neidudel) oli raske varjata oma rasedust.

11 День обновления Царьграда -> Царь град (vn град – rahe)

12 „Ristipäeval näidati rinda, maarjapäeval kõhtu.”

Suvistepühade tähistamine Luhamaa kirikus.
Kirik on ehitatud kaskedega.
Fotod: Aarne Leima

Suvistõpühi

nelipühad, liikuv püha, 50 päeva pärast lihavõtteid

Kiriklikult on see Püha Vaimu väljavalamise püha, ent rahvapäraselt, nagu viitab nimetuski, suve tippaeg. Püha peetakse kolm päeva. Tuppä tuuakse värsked rohelised kased. Rituaalsete toitade hulka kuuluvad kindlasti sõir ja munad, mis seekord värvitakse kollaseks. Selle pühaga seostub ka esivanemate mälestamine. Suvistepühale on pühendatud Podmotsa tsässon ja Luhamaa Pühavaimu kirik.

Sõirapäiv

Sõirapäiv tutvustab Saatse piirkonda, mille rahvapärane nimetus on „kohopiimä-nulk”. Saatse muuseumi õuealal keedetakse sõira ja peetakse parima sõirameistri võistlus. Üritus ei seostu kindla kuupäevaga, enamasti leiab see aset juuni keskel, näiteks 15. juunil 2019. a oli X suur sõirapäev.

Seto Folk

Seto Folk on elamuslik muusika- ja pärimuspidu, mis toob kokku matka- ja muusikahuvilised üle Eesti ja avardab lavakultuuri piire. Seda festivali on Värskas juunikuus peetud juba mõned aastad, ent seda ei korraldata kindlal kuupäeval. Festival ühendab muusika ja laulu, käsitöölaada, seto toitute ning kauni looduse nautimise.

Seto Folk on rahvamuusikafestival, kus lisaks mujalt tulnud esinejatele saab kuulda ja näha ka seto muusikat.
Foto: Silver Tõnisson

Leelopäiv

Leelopäiv on iga kolme aasta tagant Värskas toimuv seto traditsioonilise mitme-häälse laulu (*leelo*) päev, mis ühendab eri paigus elavaid eri vanuses seto lauljaid ja setosid. Leelo kanti 2009. aastal UNESCO inimkonna vaimse kultuuripärandi esindusnimistusse; esimene leelopäev korraldati 1977. a. 2019. aastal peeti XV seto leelopäeva. Leelopäev korraldatakse enamasti juuni lõpus.

Leelopäev algab kooride rongkäiguga.
Fotod: Ahto Raudoja

Jaanipäiv

07.07; 24.06

Ristija Johannese sündimise püha. Kombestik on olulisel kohal jaanituled (jaanilaupäeval), tervisemaagia ja tuleviku ennustamine. Majja toodi rohelist nagu suvistepüha aegu. Jaanipäev jäi paastuaja sisse, aga piimaõnne saavutamiseks viidi kirikusse piimasaadusi ja ohverdati ka pühakohtadele. Tuntuim Setomaa ohvrikoht on Miikse Jaanikivi. Piimaõnne nimel toodi kivile ohvrianniks piimasaadusi, villa ja raha. Ohverdati ka tervise eest. Supeldi kivi juures voolavas Miikse ojas, haige koht pandi vastu ohvrikivi. Jaanikivi juurde käiakse praegugi.

Üldise arvamuse järgi tuleb ravimtaimi korjata enne jaanipäeva, et nad säilitaksid oma raviva väe. Setodki teavad kogu Eestis levinud uskumust jaaniööl öitsevast sõnajalast, mille õiel on hulk maagilisi omadusi: sõnajalaõie leidja pidi saama rikkaks ja õnnelikuks, omandama võime muutuda nähtamatuks ja avada kõik lukud. Jaaniõisel kastel olevat imeväärsed raviomadused, tervistav on suplemine ja näo pesemine veega. Ent vanasõna väidab, et *Jaani hiit jahe kivi vette*.¹³

Pühale Jaanile on pühendatud Stalini eluajal (1953) ehitatud Miikse kirik ja Treski tsässon. Jaanilaupäeval (06.07) peetakse nii Miikses kui ka Treskis kirmast.

Miikse Jaanikivi ja Silmaallikas, kuhu tänini nn vanal jaanipäeval andeid tuuakse.
Foto: Toomas Tuul

¹³ Jaan viskab esimese jaheda kivi vette.

Peetripäeva (seto k piitrepäiv)
kirmas Uusvada külas.
Foto: Ahto Raudoja

Mõlapäeva ristikäik.
Foto: Ahto Raudoja

Piitrepäiv

12.07; 29.06

Apostlite Peetruse ja Pauluse mälestuspäev – peetripäev. Tähtsaim rituaaltoit oli sõir, sest sel päeval lõppes peetripaast. Vanasõna väidab, et siitpeale jääb puu koor kinni: *Jaani jakkas, Piitre pitsitäs perägi*.¹⁴ Suve kalduumist sügisesse kinnitab ka kärbse parastav ütlus parmule: „*Sina poiss piitrepääväni, ma miis mihklipääväni*.¹⁵ Arvatavasti on varem Setomaal lõk-keid põletatud ka peetripäeval. Hili-semas minevikus tuletas seda siiski meelde vaid jaanipäevalaulu algus-rida: „*Tulgõ_ks jaani-ti -tulõlõ, saagõ_ks piitre-ti -pinolõ!*”¹⁶

Peetripäeva kirmast peetakse Uusvada külas ka nüüdsel ajal.

Mõlapäiv

pühapäev pärast peetripäeva

Mõla kiriku mälestuspäev. Ka Ees-tisse elama asunud setod püüavad sel päeval käia Irboska linnuse ligi-dal asuvas Mõla kirikus, mis on ehi-tatud terviselätte. Pärast ristikäiku ümber kiriku mälestatakse haudadel söömisega esivanemaid ja päev lõpeb ühise kirmasega. Mõla silmaläte pidi rahva arvates ravima silmi.

14 Jaan jätkab (pajukoore puu külge), Pee-ter pigistab päragi.

15 „Sina poiss peetripäevani, mina mees mihklipäevani.”

16 „Tulge te jaanitulele, saage peetri(päeva) lõkkele!”

Päätuitsapäeva ristikäik imet tegeva kiviristiga.
Foto: Tõnu Noorits

Päätuitsapäiv

reede enne jakapäeva

Suurkannataja Paraskeva mälestuspäev. Paraskeva on Saatse (Reede) kiriku nimi-pühak ja päätuitsapäev on Saatse kandi suurimaid pidupäevi. Ümber kiriku võetakse ette ristikäik Paraskeva ikooniga ja imet tegeva kiviristiga, mida hoitakse alal kirikus. Ristikäigus osaleti parema tervise nimel, kirikusse toodi piimaõnne taotluseks kokku nii palju piimasaadusi, et Saatse kirikut on naljatlevalt kutsutud kohupiimakirikuks: „Vana’ omma’ lännü’ Saatserinna kohopiimä sarda pandma”.¹⁷

Jakapäiv ehk iljapäiv

02.08; 20.07

Kuna prohvet Eelija on äikese patroon, elusalt taevasse võetud ja sõidab rahva arvates tulises äikesevankris mööda taevast, ei tohi sel päeval teha põllutöid ega kolistada, et välk ei sünnitaks kahju. Meenutatakse mitut juhtumit, mil kolhooside ajal pole keelust hoolitud ja jakapäeval veetud kolhoosi küüni heinu. Ei kulunud palju aega, kui välk lõi küüni ja põletas hoone koos heintega.

Taimede kasvuaeg pole veel lõppenud. Lina ütleb: „Must võit viil jakapäävä aigu hainakuurmaga üle minnä, sis ka, ku ma nakka kasuma, kasu viil tõisilõ järgi.”¹⁸

¹⁷ „Vanemad on läinud Saatserinna kohupiima kuhja panema.”

¹⁸ „Minust võib veel jakapäeval heinakoormaga üle minna, siis ka, kui ma kasvama hakkan, kasvan veel teistele järele.”

Seto kuningriigi päev avatakse seto
hümni laulmisega.
Foto: Harri A. Sundell

Vastvalitud ülembootska võtab vastu
sõjaväeparaadil osalejate tervitused.
Foto: Harri A. Sundell

Seto Kuningriigi päev

Seto Kuningriigi päeva puhul on kindlaks määratud vaid toimumisaeg, augusti esimene laupäev, aga toimumise koht muutub igal aastal. Kuulsaima seto rahvalauliku Anne Vabarna lauldud rahvuseeposes „Peko” kroonib Jeesus Peko setode kuningaks. Eeposele tuginedes on Seto Kuningriigi kuningas küll endiselt Peko, aga kuna ta puhkab kusagil Petseri kloostri liivakoobastes, valitakse igal aastal uuesti kuninga asemik, *setomaa ülembsootska*. Alates 1994. aastast peetaval Seto Kuningriigi päeval kõlab seto hümn, heisatakse Setomaa lipp, marsib seto sõjavägi, maksab seto raha ning valitakse Seto kuninga veini-, õlle-, hands’a-, sõira-, leiva-, piruka- ja näputöömeister, kuninga *sõnoline*, pillimehed ja tantsijad ning selgitatakse välja tugevaim vägimees. Setomaa ülembsootska valimist peavad setod maailma kõige demokraatlikumaks: kandidaat, kelle ette seisab ritta kõige rohkem kuninga alamaid, on järgmise kuningriigi päevani kuninga asemik. Valimisele järgneb seto sõjaväe paraad, üheskoos saab kirmasel laulda, tantsida ja pidu pidada hilise õhtuni. Kuninga meistrid ja kutsutud külalised juhatab äsja valitud ülembsootska *kuninga lauda*.

Naiste karguse võistlus 2019. a
kuningriigi päeval.
Foto: Harri A. Sundell

Annõpäiv

07.08; 25.07

Neitsi Maarja ema Õiglase Anna surmapäev. Setod pidasid Annat lammaste kaitsepühakuks. Pelsi külas on Annekivi, kuhu viidi ohvriks villu, lambapäid, aga ka piimasaadusi. Varasemad teated viitavad isegi ohverdamisele, sest kivi juurde olevat viidud ja seal veristatud elus oinas. Ilmselt söödi ohvriliha koha-peal ühiselt ära.

Paasapäiv

19.08; 06.08

Issanda Muutmise püha. Vanasti viidi kirikusse pühitsemiseks aiavilju ja mett, neid tohtis süüa alles pärast seda tähtpäeva. Lastele sisendati, et enne paasapäeva on patt õunu süüa; kui keeldu ei rikutud, siis kostitati teises ilmas olevaid surnud esivanemaid hõbedasele taldrikule asetatud kuldsete õuntega.

Paasapäev on tähtis püha Meremäe ja Obinitsa ümbruse külates, kuna see on Obinitsa kiriku- ja surnuaiapüha. Praegune kirikuhoone (nõukogude võim sulges Eesti Vabariigi algusaastatel ehitatud koolkiriku hoones asunud kiriku pärast Teist maailmasõda) on ehitatud Stalini eluajal. Varem peeti sel päeval kirmast Obinitsas, aga järgmisel päeval, 20.08, veel nüüdsel ajalgi Lepä külas.

Paasapäeval viiakse kirikusse pühitsemiseks
õunu ja mett, tänapäeval ka muud toidukraami.
Foto: Helen Külvik

Esivanemate mälestamine Obinitza paasapäeval.
Foto: Ahto Raudoja

Pidulaud kaetakse sageli otse kalmule.
Foto: Malle Kolnes

Labõrits

23.08; 10.08

Labõrits on eestlaste lauritsapäev. Päev puudub vene kirikukalendris, aga setodel on nagu eestlastelgi Laurits tule valitseja. Sel päeval kehtis keeld teha tuld, eriti selleks, et kütta reheahju vilja kuivatamise otstarbel. Kui rehi oli üleval (vili kuivamas), aga lauritsapäeval veel peksmata, siis tuli vili rehest välja viia. Laisemad lootsid hilisemal ajal, et tulekahju rehes õnnestub vältida sellega, kui reheahju juurde viia ämbrid veega. Üldiselt ei soovitatud kogu talus tuld süüdata, et ei juhtuks tulekahju. Punaste pihlapuumarjade rohkus ennustas järgmiseks aastaks palju tulekahjusid.

Setode söögilaua! on tähtsal kohal
kuivatatud kala ehk keldokala,
mida müüakse ka Lüübnitsa laadal.
Foto: Jürgen Sorges

Lüübnitsa sibula- ja kalalaat

augusti viimane laupäev

Setomaal Peipsi rannal asuvas vene külas on augusti viimasel nädalavahetusel peetud juba paarikümnel korral laata. Lüübnitsas kaubeldakse kuulsast Peipsi sibulast punutud vanikutega, kala, toiduainete ja käsitöoga.

Lüübnitsa laadal müüakse sibulaid nii kottides kui ka pilkupüüdivate vanikutena.
Foto: Helen Külvik

Suur maar'apäiv

28.08; 15.08

Jumalasünnitaja uinumise päev, mida Eestis tuntakse rukkimaarja-päevana, on Petseri kloostri püha. Setod püüavad minna Petserisse, et osaleda jumalateenistusel ja ümber kloostri kulgevas ristikäigus. Jumal-ema auks kaunistatakse Uspenski ehk Maarja kirikust läbi Pühade Väravate Mihkli kirikuni kulgev tee lilledega. Pole päris kindel, kas see traditsioon on saanud alguse pärast või juba enne Teist maailmasõda. Vanasti peeti Petseris suuri laatu, kuhu kogunes palju noori, kes ostsid teenitud raha eest endale asju ja pidutsesid. Isegi karjaste töölepingusse kuulus sageli punkt, et neid lubatakse maarjapäeval Petserisse ja laadale.

Lähiminevikus peeti sel päeval kirmast Petseri lähedal Kassiorus, nüüdsel ajal on maarjapäeva kirmas Radaja külas.

Maarjapäeval kaunistatakse tee Petseri kloostri Maarja kirikust Mihkli kirikuni lilledega, moodustades kauneid mustreid.
Foto: Ahto Raudoja

Radaja seto muuseumis peetakse augusti lõpus festivali „Setomaa. Perridõ kokkotulõk”.
Foto: Svetlana Roht

Radaja festival

28.08

Festival kannab ametlikult nime „Setomaa. Perridõ kokkotulõk”, seda peetakse Venemaa Föderatsiooni Petseri rajooni seto külas Radajal (vene nimega Sigovo) Pihkva–Riia kivitee lähedal. Festivali korraldavad Irboska muuseum-looduskaitseala, Pihkva oblasti kultuurikomitee ja Petseri setu etnokultuuri ühing. Kuigi enamik leelokoore sõidab kirmasele Eestist, on vastuvõtjate hulgas ka setod, kohalik seto leelokoor ja Petseri lingvistilise gümnaasiumi õpilastest koosnev laste leelokoor; kohtumispaik on aga seto muuseumi õu.

Rollapäiv

31.08; 18.08

Vene kirikukalendris märtrite Florose ja Laurose surmapäev. Nagu venelastel on setodel see päev olnud hobuste püha, mil olid keelatud hobutööd. Põhjuseks on tõenäoliselt ikoon, millel on pühakuid kujutatud hobustel ratsutamas. Setodel oli tavaks sel ja teistel lähedastel tähtpäevadel viia kirikusse rukkiseemet, et see saaks enne külvi pühitsetud.

Ivanoskorona

11.09; 29.08

Ristija Johannese surmapäev. Paastutoidu nõudele lisandus keeld tarvitada toiduks ümmargusi juurvilju, kapsast ja kartulit, kuna need meenutavad maharaiutud inimpead.

Väiko maar 'apäiv

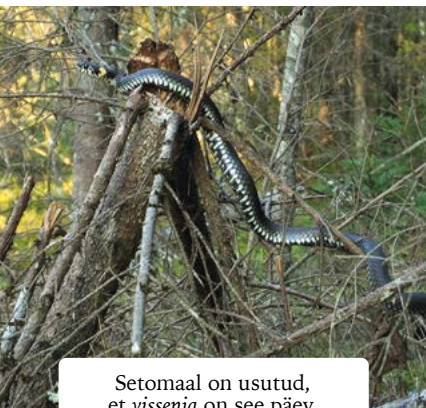
21.09; 08.09

Neitsi Maarja sündimise püha, mis selgitab ka päevale setokeelse nime andmise loogika: sündides oli neitsi Maarja ju väike. Eestimaal kannab see päev ussi-maarjapäeva nime. Rahvatraditsioon keskendus kirikus käimisele. Päev sobis ka marjul käimiseks ning mitmed teated väidavad, et lõpetati õitsilkäik ja selle puhul korraldasid õitsilised lõpupeo.

Kirmast peetakse Laossina külas.

Väike-maarjapäeva tähistamine Laossina külas.
Foto: Ahto Raudoja

Setomaal on usutud, et *vissenja* on see päev, kui maod talveunne lähevad.
Foto: Anneli Palo

Vissenja

27.09; 14.09

Risti ülendamise päev on setodel nagu venelastelgi seostunud uskumusega, et sel päeval liiguvad maod maa sisse talveunne. Samasugune kujutelm oli eesti traditsioonis seotud ussimäärjapäevaga (08.09). Muidugi oli sellel päeval rangelt keelatud käia marjul. Üsna populaarne oli hoiatusmuistend, kuidas tabu rikkujad saavad karistuseks kaelakeeks elusa mao, kes kaelast lahkub ainult hetkeks, mil neid võtavad saunalaval leili, aga enne saunast lahkumist on neil jällegi keeks elav madu.

Mihklipäiv

12.10; 29.09

Neitsi Maarja kaitmise püha. Setod nimetasid seda **maamihklipäevaks**. Nagu luterlastest eestlastel seostus see setodelgi põllutööde ja karjatamise lõpuga ja pakkus ka vanasõna kujul ilmaendeid, näiteks *ku mihklipääväst läävä' kõik puulehe' maalõ, sis saa hüü kevväi*¹⁹. Kuna saak oli salves, võis külla kutsuda sugulasi ja mitmes külas on külapraasnik kestnud paar-kolm päeva. Sugulasi tuli kostitada ka lihasöökidega, nii et Setomaal pidas paika tuntud ütlus „Igal oinal oma mihklipäev”. Karjalapsed lootsid endale abi elusalt oinalt: mihklipäeval või pisut enne seda tuli valget oinast vedada kolm korda ümber kivi, siis tuli varsti lumi maha.

Pokrov ehk vinne mihklipäiv

14.10; 01.10

Samuti neitsi Maarja kaitmise püha. Maamihklipäeva ja *pokrovi* peeti Setomaal kolmepäevase pühadetsükliks. Lisandusid ettevalmistused talveks, näiteks kirpudest vabanemise taiaid või tare soojustamine (palgivaheid tihendati samblaga). Söödikutest vabanemise taig võis olla lihtsam – tare muldpõrandat piserdati lumega või külma veega ja lausuti vastav loits –, aga ka keerulisem: keegi pere-liikmetest koputas õues aknale ja küsis: „Kas teil lutikad ja kirbud on kodus?” Toasolija vastusele „Ei, läksid naabri poole pulma!” järgnes küsitleja kinnitus „Ja jäägugi nad sinna!”

¹⁹ Kui mihklipäevaks kukuvad kõik puulehed maha, siis tuleb hea kevad.

Maamihkclipäeva tähistamine Härmä tsässona juures.
Foto: Margus Timmo

Mihkclipäeva pidustused Eesti vabaõhumuuseumis
on üks setode suuremaid kokkusaamisi Tallinnas.
Foto: Peeter Talvar

Lindora laadal.
Fotod: Ülle Harju

Lindora laat

28.10

Laat on alguse saanud 1920. aastate algul. Alguses kaubeldi ainult koduloomadega, nüüd võib laadalt leida käsitööd, aia-saadusi, omavalmistatud esemeid, toitu, koduõlut ja tööstuskaupa. Kaubeldakse varavalgest hilisõhtuni. Laata peetakse setode naabruses kuivas ja liivases männikus Vastseliina, Obinitsa ja Lepassaare külla viivate teede ristumiskohal. Laada populaarsust ilmestab seik, et viimasel ajal on mõned müüjad püüdnud sobivat kauplemiskohta hõivata juba mitu päeva enne laata.

Mardipäev ja kadripäev

10.11; 25.11

Puuduvad õigeusu kirikukalendris. Tänapäeval käivad ka seto lapsed mardi- ja kadrisanti jooksmas, ehkki nüüd juba uue kalendri järgi nagu eestlased. Näikse, et ka varasemal ajal olid Setomaal martidest (maskeerunud poisteks, mustad riided) populaarsemad siiski kadrisandid (tüdrukud valgetes riietes). Selle kinnituseks on seik, et mahukas kolmeköitelises rahvalaulude publikatsioonis „Setukeste laulud” (1903–1907) on koostaja Jakob Hurt saanud avaldada kadrilaule, aga seto mardilaulud puuduvad. Varem ei jagatud saadud andeid (toidumoonna) omavahel, vaid korraldati ühine pidu, mida nimetati *mardi/kadri pulmadeks*.

Kadripäeva küll õigeusukalendris ei tunta, kuid kadrisandiks käimine on Setomaal siiski üsna levinud.
Foto: Meelis Samuel

Nahtsipäeva tähistamine Küllätüvä tsässonas.
Foto: Angelina Kõrvits-Pai

Nahtsipäiv

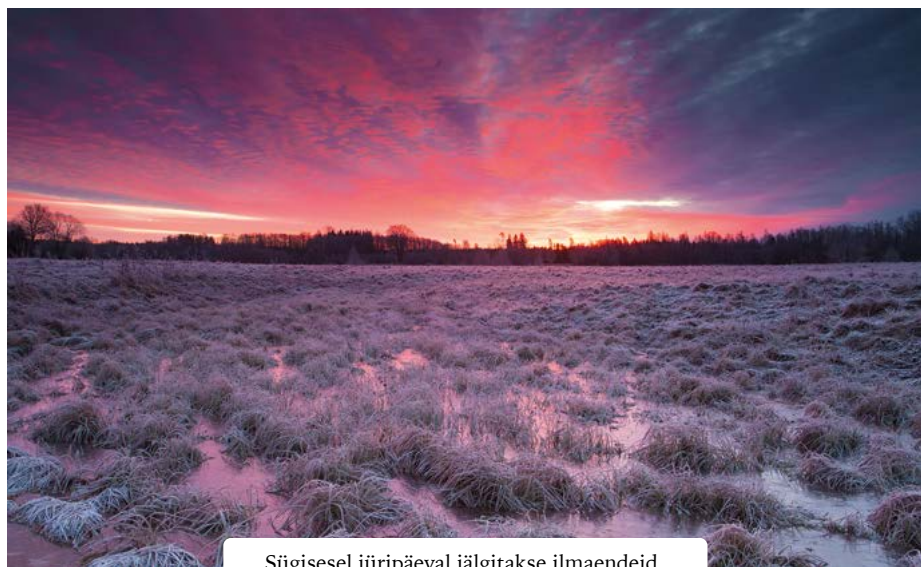
11.11; 29.10

Vagamärter Anastasia mälestuspäev. Anastasia, setopäraselt Nahtsi, on koduloomade, eriti lammaste patroon. Meremäe ümbruses on talle pühendatud mitu tsässonat. Külapraasniku puhul kutsuti külla sugulased ja pidu võis kesta paar-kolm päeva, sest sügisene saak oli salves.

Sügüsene jüripäiv

09.12; 26.11

Õigeusu kirikukalendri tähtpäev, mida tähistati tunduvalt tagasihoidlikumalt kui kevadist jüripäeva. Päevaga seostusid mõned ilmaended, näiteks *Jüri sildas*, *Mikul' naklas*²⁰, st jüripäeva paiku tekib kerge jää, pärast talvist migulapäeva võib jääl juba hobusega sõita. Üsna mitmes külas pidutseti suguvõsaga mitu päeva.

Sügisel jüripäeval jälgitakse ilmaendeid.
Foto: Karl Adami

²⁰ „Jüri sildab, Nigul naelutab.”

Talvinõ migulapäiv

19.12; 06.12

Püha Nikolause surma mälestuspäev – talvine nigulapäev. Paiguti on see päev olnud külapäeva. Nikolai imetegijale kui vee peal olivate kaitsepühakule vihjab seto tavandis kala tähtsus rituaaltoiduna: söödi kalatoite, värskest kalast keedeti kalasüüti.

Migulapäev Taeluva kirikus.
Foto: Toomas Tuul

Talsipühi

07.01; 25.12

Kristuse sündimise püha ehk jõulupühad, peetakse kolm päeva. Olulisel kohal oli tuleviku ennustamine, mida võidi muidugi teha ka uusaastaõöl. Ennustati nii kogu pere kui ka üksiku inimese tulevikku. Iseäranis kirev ja variandirohke on olnud ennustusviiside kogum, mida neiud tarvitasid oma tulevase kaasa teadasaamiseks. Komme tuua tuppa jõulukuusk on Setomaal väga hiline, aga ka varasem tava, nimelt tava tuua jõuludeks tuppa õled, oli kadunud juba koos muldpõrandatega. Jõuluõöl käisid vanemad kirikus. Nõukogude ajal täiesti kadunud, ent tänapäeval taastatud traditsioon on *krõstoslaavitamine*: lapsed, eriti poisid, käivad omavalmistatud kuplisse süüdatud põlevate küünaldega peredes kuulutamas Kristuse sündi.

Talsipühil on kombeks pesta silmi nn hõbedaveega: veekaussi pannakse hõberahadest kee.
Foto: Toomas Tuul

Viiristminõ

19.01; 06.01

Eestimaal tuntud kui kolmekuningapäev. Õigeusk tähistab sel päeval Kristuse ristimist Jordani jões. Rahvale lõppes veeristimisega kahepäevane talsipühade puhkeaeg. Kirikust toodi koju ristivett, millega raviti inimesi ja loomi. Usuti, et ristivesi püsib pudelis riknemata vähemalt järgmise kolmekuningapäevani.

Setode kombestiku eripära oli tava teha ustele ja akendele sõe või kriidiga ristimärke, peale selle asetati pilbastest rist kaevusalve ning hoonetesse. Nõnda tõrjuti kurje jõude, kellel arvati olevat rohkem tegutsemisvõimalusi, kuni väike Jeesuslaps on veel jõuetu enne ristimist.

Veeristimispäeva (seto k viiristmispäiv) tava oli teha ustele ja akendele sõe või kriidiga ristimärke. Foto: Ahto Raudoja

Kirjandus:

- Hagu, Paul 2018. Rahvakalender. – Ehe Setomaa. Seto Instituut, Setomaa Turism: 92–111.
- Hagu, Paul; Suhonen, Seppo (toim) 1995. Peko: Setu rahvuseepos = Setukaiseepos = The Setu Epic: Laulanut = Laulnud = Sung by Anne Vabarna. – Kuopio: Snellman-instituutti (Snellman-instituutin julkaisuja).
- Hurt, Jakob. Setukeste laulud. Pihkva-eestlaste vanad rahvalaulud ühes Räpinä ja Vastseliina lauludega I-III. Helsingi: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1904–1907.
- Leima, Laurits (koost) 2016. 20 aastaka Seto kuningriike. Seto kirävara, 12. Seto Instituut, Värskä.
- Taro, Igor (koost) 2008. Setomaa leelopäevad: Petseri 1922. aasta rahvalaulikute peost Värskä 2004. aasta leelopäevani. Värskä.
- Трусман, Ю. 1890. Полуверцы Псково-Печорского края. – Живая старина, СПб., вып. 1: 31–62.